

Gramatika roda

Mia Lugović

(Tatjana Pišković: *Gramatika roda*, Zagreb: Naklada Disput, 2011.)

Gramatika roda knjiga je u kojoj autorica Tatjana Pišković iznosi, kako i naslov najavljuje, rod kao gramatičku kategoriju u hrvatskome jeziku. Autorica se u navedenoj knjizi bavi, redom: općenitim opisom kategorije roda, problematizacijom karakteristika i funkcija roda u hrvatskome jeziku, načinom na koji se u hrvatskome jeziku imenicama dodjeljuje rod te nastoji izdvojiti pravila prema kojima se imenice svrstavaju u određene rodove, problemom poistovjećivanja roda i sklonidbene vrste, odnosu roda i tvorbe riječi, pitanjima kako izvorni govornici određuju rod imenica ili na koji način ga usvajaju djeca, te sročnošću.

1. Uvod

U uvodnom dijelu knjige govori se o tome kako svaka klasifikacija znači razvrstavanje pojedinih jedinica u određene klase, a svaka od tih klasa ima svoje varijable koje predstavljaju kriterij prema kojemu svaka jedinica odlazi u određenu klasu. Svaka određena jedinica sadrži karakteristike koje određuju u koju klasu ona odlazi. Način na koji svaka jedinica stabilizira klasu ostvaren je stalnošću jediničnih karakteristika. Uvijek postoji i nekoliko članova koji se nalaze na rubu, koji ne ispunjavaju uvjete pripadnosti klasi u potpunosti, ali njihov je broj malen da bi narušili klasnu povezanost.

Autorica navodi kako se svaki jezični materijal klasificira na isti način: u svakoj jezičnoj "klasi" mogu se uočiti mehanizmi kojima su određene jezične jedinice klasificirane i odijeljene od drugih. Varijabla koje odjeljuju jednu jezičnu grupu od druge ima mnogo: vrste riječi, svojstva po kojima se vrste međusobno razlikuju, vrijednosti prema kojima se određuju, obilježja prema kojima se sklanjaju, mehanizmi pomoću kojih uspostavljaju svoj odnos prema izvanjezičnoj stvarnosti. Svaku od tih varijabla možemo gledati kao kriterije po kojemu svaka jezična jedinica odlazi u određenu klasu, a od svih njih autorica je za opis u svojoj knjizi odabrala kategoriju roda,

inherentno-flektivnu vrijednost koja djeluje kao varijabla za klasifikaciju imeničkoga inventara, te kao flektivna kategorija pridjevskih riječi u hrvatskome jeziku. U uvodnom dijelu autorica je ukratko obrazložila i strukturu knjige, uvodeći čitatelje u tematiku djela.

2. Načini klasifikacije imenica

U drugom poglavlju autorica govori o potrebi da se klasificira jezični materijal i navodi kako ta potreba proizlazi iz ljudske potrebe za prepoznavanjem, imenovanjem i selekcijom pojava koje opažamo. Klasifikaciju jezičnoga materijala autorica veže uz imena Alexandre Aikhenvald, Guntera Senfta, Ive Pranjkovića, Franza Boasa, Susan Ervin, Olge Akhmanove, Johna Taylora te nam donosi njihova načela jezične klasifikacije. Autorica pokazuje poseban interes za određivanjem naziva povezanoga s tehnikama imeničke klasifikacije. Upućuje na dihotomiju između formalnih i semantičkih tehnika klasifikacije. Formalne sustave predstavljaju jezici sa sustavom gramatičkih rodova i imeničkih klasa, a semantičke sustave predstavljaju jezici sa sustavom klasifikatora. S obzirom na vrstu sustava možemo razlikovati klasifikatorske jezike i jezike s imeničkim klasama. Autorica detaljno navodi stavove autora koji su se bavili klasifikacijom imenica te zaključuje kako je podjela na semantičku i formalnu klasifikaciju imenica dovedena u pitanje budući da se semantički kriterij u sustavu za formalnu tehniku pojavljuje kao ravnopravan formalnomu kriteriju. Autorica navodi na koji način Alexandra Aikhenfeld rješava probleme nastale pri uporabi naziva *rod*, *imenička klasa* i *klasifikator*, te koje vrste klasifikatora po njoj postoje. Alexandra Aikhenfeld navodi *rod* i *imeničku klasu* kao klasifikator u jezicima sa sročnosnim razredima, a takav je hrvatski jezik.

Autorica iznosi stavove autora (Ibrahim, Dixon, Corbett, Zubin, Senft, Aikhenvald, Hellinger-Bußmann) koji su se bavili klasifikacijom imenica na formalni i semantički tip klasifikacije s jedne strane, te stavove autora koji su prigovarali toj praksi svrstavanja roda i imeničke klase u istu vrstu klasifikacijske tehnike (tu navodi Arvija Hurskainena i Gerlacha Royena) s druge strane. Autorica ističe kako bi bilo bolje govoriti o formalnoj i ne-formalnoj realizaciji, tj. o klasifikacijskim sustavima u kojima postoji sročnost i onima u kojima ona ne postoji. Dva tipa klasifikacije, o kojima govori Gerlach Royen, autorica uspoređuje s hrvatskim jezikom u kojemu se imenice dijele s obzorom na rod i na sklonidbenu vrstu (prva podjela ima semantičko ishodišće, a druga gramatičko). Autorica zaključuje kako je u pravu Susan M. Ervin koja kaže da je *rod primjer nesavršene korelacije gramatičkoga i semantičkoga načina klasifikacije*, budući da su semantički kriteriji uglavnom u paru (muško-žensko, živo-neživo), a jezičnih kriterija ima tri (tri su gramatička roda u hrvatskome jeziku). Autorica ističe kako je isticanje se-

mantičke naravi klasifikacije roda (a ne same kategorije roda) vezano uz podjelu imenica na semantičku jezgru i semantički ostatak (o čemu je više rečeno u trećem poglavlju).

U drugomu dijelu drugoga poglavlja autorica govori o rodu kao gramatičkoj kategoriji. Navodi kako Charles Hockett razlikuje *selektivne* (označavaju stalno svojstvo riječi) i *flektivne* (svojstvo prema kojemu su riječi promjenjive) gramatičke kategorije. Autorica ističe kako je u hrvatskome jeziku za imenice rod selektivna, a za pridjeve flektivna kategorija. Autorica naglašava kako je Olga Akhmanova puno prostora posvetila razjašnjavanju odnosa *kategorije* i *klase*, a njezino se tumačenje klasifikacije podudara i s tumačenjem Ive Pranjkovića. Prema Olgi Akhmanovoj, kategorija (rod, broj i lice) gramatički je oblik, a klasu predstavlja vrsta riječi.

Autorica zaključuje da status roda kao gramatičke kategorije u hrvatskome jeziku ovisi o vrsti riječi koju obilježava — imenice su po pitanju roda nepromjenljive (stoga im je rod inherentna kategorija); pridjevi, pridjevske zamjenice, lične zamjenice za treće lice, glagolski pridjevi i neki glavni brojevi po pitanju roda su promjenljivi (stoga im je rod flektivna kategorija).

Svi autori na koje se autorica poziva slažu se u jednome — da se rod definira sročnošću. Autorica navodi kako se kod svih autora koji prihvaćaju sintaktičku definiciju roda nailazi na podjelu imenica na *sročnosne razrede*, a ne na rodove. Ovoj teoriji, suprostavlja se viđenje Barbare Unterbeck, koja smatra da slaganje nije univerzalan kriterij za određivanje roda, a svojoj tvrdnji pridodaje i tvrdnju Wolfganga Wurzela. Barbara Unterbeck zagovara morfološko određenje roda, kojemu se autorica argumentirano suprostavlja, napominjući da u hrvatskom jeziku gramatički morfem mogu imati imenice različitih rodova.

Autorica upozorava na nedovoljno razlikovanje ili čak poistovjećivanje roda i sklonidbene vrste u hrvatskoj i bosanskoj literaturi te se bavi načelom po kojem se imenicama dodjeljuje rod, ističući kako se svi tipolozi slažu da svaki rodni sustav ima neki oblik semantičke konzistentnosti, tj. postoji jasna semantička osnova grupiranja imenica po rodovima, oslanjajući se na Charlesa Hocketta, Stephena R. Andersona i Alexandru Y. Aikhenvald. Autorica naglašava i svoje slaganje sa tvrdnjom Andrewa Spencera da rod ima dvije strane; sa Elisabeth Leiss kako je rod po mnogočemu jedinstvena kategorija, budući da ne dopušta nikakav izbor, za razliku od broja, vremena ili padeža koji pak dopuštaju izbor iz paradigme. Ovaj drugi dio drugoga poglavlja zaključuje navodeći mišljenja različitih stručnjaka o tome da je rod neobvezna kategorija (Fodor, Ibrahim), preko onih koji tvrde da je arbitrarna i semantički prazna kategorija (Allan, Moravcsik), zalihosna (Lyons, Hickey), povijesni otpad (Dahl) te najavljuje argumentiranje ovih teorija u sljedećemu poglavlju.

U trećemu dijelu drugoga poglavlja autorica govori o teorijama i raspravama o podrijetlu roda, kaže kako se one mogu ugrubo podijeliti na *spekulativne* i *empirijske*. U spekulativne spadaju *paragramatičke* (animistička, antropološka i psiholingvistička teorija), a u empirijske *gramatičke* (morfološka, morfosintaktička i leksička teorija) teorije. U animističkim spekulativnim teorijama svijet se tumači kao čovjekovo nastojanje da svijet oko sebe personificira, individualizira, oduhovi. Ovu teoriju zagovaraju Muhammad Hassan Ibrahim, Johann Gottfried Herder, Johann Christoph Adelung, Jacob Grimm, Gustav Roethe, a njima se suprostavljaju Karl Brugmann i Victor Michels.

Autorica ističe kako se o podrijetlu roda prestalo spekulirati kada su antropolozi i lingvisti izišli na teren te prikupili informacije iz prve ruke. Velike zasluge za taj pomak ima Claude Lévi-Strauss, a njega slijede Karl Brugmann i Leonard Bloomfield. Brugmannovoj struji poricanja izvanjezične motiviranosti razvoja kategorije roda pridružuju se Benjamin Ide Wheeler i Winfred Philip Lehmann.

Autorica zaključuje kako je, unatoč postojanju dviju struja tj. teorija o podrijetlu roda (u prvoj se zagovara formalan, unutarjezični razvoj rodne klasifikacije, a u drugoj se brani semantička motiviranost gramatičkoga roda) danas pravo objašnjenje negdje u sredini.

U četvrtome dijelu drugoga poglavlja autorica govori o klasifikaciji imenica i opisu kategorije roda u hrvatskim gramatikama te nam iznosi kako su to uradili Branka Tafra, Bartol Kašić, Juraj Križanić, Ardelio Della Bella, Šime Starčević, Vjekoslav Babukić, Andrija Torkvat Brlić, Antun Mažuranić, Adolfo Veber Tkalčević, Mirko Divković, Rudolf Strohal, Blaž Jurišić, Josip Hamm, Slavko Pavešić-Zlatko Vince. Na samom kraju pregleda i obrade gramatičke kategorije roda i klasifikacije imenica u hrvatskim gramatikama autorica zaključuje da se rod rijetko kada definira, uglavnom samo navodi da može biti muški, ženski i srednji; definicije roda pojavljuju se tek u suvremenijim gramatikama. Već se u gramatici Bartola Kašića rod određuje slaganjem; Šime Starčević prvi je dodijelio semantička i formalna pravila za dodjeljivanje roda imenicama, kao i prvi detaljniji opis gramatičke realizacije kategorije živosti, a Bartol Kašić prvi je primijetio dvorodnost nekih imenica te prvi podijelio imenice u tri sklonidbe, itd.

3. Opis roda u hrvatskome jeziku

U trećem poglavlju autorica detaljnije govori o gramatičkoj kategoriji roda te nas na samome početku upoznaje s prepoznavanjem načela prema kojima su imenice u hrvatskome jeziku raspoređene u pojedine rodove. U ovom se dijelu autorica oslanja na Grevillea G. Corbetta koji govori kako postoje *semantički* (a među njima razlikuje *stroge sematičke* i *pretežno semantičke*) i

formalni rodni sustavi (koji mogu biti *fonološki* i *morfološki*). Navodi kako je hrvatski rodni sustav formalan, budući da su imenice iz semantičkoga ostatka raspoređene u sva tri roda.

U trećemu poglavlju autorica govori i o odnosu sklonidbenih vrsta i rodova u hrvatskome jeziku te govori kako se s obzirom na način distribucije imenica po rodovima, hrvatski jezik uvrštava u morfološke, a ne fonološke rodne sustave. Morfološki sustavi zahtijevaju usporedbu barem dvaju oblika imenica pri ispitivanju nekoga kategorijalnoga obilježja. U ovom se dijelu autorica pita zašto je presudni kriterij za formiranje sklonidbenih vrsta u hrvatskome jeziku postao genitiv jednine te nakon iznošenja stajališta Karla Corbetta o tome, zaključuje kako nam ova podjela na tri sklonidbe prema gramatemu u genitivu jednine omogućuje najveću predvidljivost roda na temelju sklonidbene vrste te kako je ona puno praktičnija od bilo koje druge podjele.

U ovome poglavlju autorica govori i o rodu i tvorbi riječi u hrvatskome jeziku te smatra kako je semantičku jezgru hrvatskoga jezika prirodnije povezivati sa spolom (izvajezičnim konceptom roda), nego s konceptom kvantifikacije. Govori i o mociji te mocijskoj tvorbi, uvelike se oslanjajući na mišljenje Josipa Silića i Ive Pranjkovića; o preobrazbi (konverziji) i rodu, referirajući na Stelu Manovu i Stjepana Babića; o afektivnim sufiksima i njihovu utjecaju na gramatički rod; o podrodovima u hrvatskome jeziku ističući kako se akuzativno-genitivni i akuzativno-nominativni sinkretizam integriraju u *kategoriju (ne)živosti* i dovode do oblikovanja dvaju podrodova — podrod za živo i podrod za neživo; o imenicama neregularna i kolebljiva roda (Karl Corbett ih naziva *problematičnima*), a to su hibridne imenice, dvorodne, epiceni i defektivne imenice.

Autorica ističe kako su ove imenice posebne jer im je barem jedna kategorija roda (gramatika, referencijalna, leksička) opterećena dvjema funkcijama pa su tako, recimo, gramatički jednoga roda, a odnose se na oba spola i nemaju leksički rod ili imaju dvije gramatički rodne oznake, a odnose se samo na jedan spol. Tako, primjerice, hibridne imenice pokazuju nesklad između formalnoga i semantičkoga kriterija pri dodjeljivanju roda (npr. *tata*, *gazda* — denotiraju imenicu muškoga roda, a sklanjaju se po e-sklonidbi u kojoj je zadani rod ženski); dvorodne imenice pokazuju kolebanje između dviju rodničkih oznaka, tj. mogu se slagati s metama dvaju rodova; epiceni pokazuju postojanje imenica jednoga gramatičkoga roda, ali dvaju referencijalnih rodova; defektivne imenice pokazuju nedostatak referencijalne kategorije roda u imenica za što živo.

4. Psiholingvistički pristup gramatičkomu rodu

U ovome poglavlju autorica govori o nekoliko mjesta oko kojih se razvija psiholingvističko zanimanje za gramatički rod (kako govornici usvajaju rod, kako ga rabe u oblikovanju svoga iskaza, zašto to uopće čine i ima li slušatelj kakve koristi od toga; kako se određuje rod posuđenicama; kako mala djeca usvajaju rod imenica; kako se usvaja rod imenica iz drugoga ili stranoga jezika). U ovome poglavlju autorica se povezuje na Johannesa Josephusa Augustinusa Van Berkuma koji izdvaja neka psiholingvistička tumačenja funkcije roda u jeziku te na Karla Corbetta koji se bavio ispitivanjima dodjeljivanja roda posuđenicama, te načinima na koje djeca usvajaju rod.

U ovome poglavlju autorica se posebno osvrnula na dodjeljivanje roda posuđenicama u hrvatskome jeziku, te se na samome početku referira na Karla Corbetta i Shanu Poplack *et al.*, kao i na Susan M. Ervin koja primjećuje kako pri dodjeljivanju roda posuđenicama različiti kriteriji mogu biti u konfliktu. Autorica također govori o utjecaju referencijalnoga roda na gramatički rod posuđenice te (uz mnoštvo primjera) zaključuje kako se u hrvatskome jeziku podudaraju referencijalni i gramatički rod imenice.

U ovome poglavlju autorica govori i o utjecaju oblika posuđenice na njezin gramatički rod pa u tome smislu zaključuje kako se imenice koje nemaju referencijalni rod u hrvatskome jeziku raspoređuju po rodovima po formalnome kriteriju. Pri tome je od svih formalnih kriterija najvažniji utjecaj sklonidbene vrste kojoj posuđenice nakon transmorfemizacije pripadaju. Osim utjecaja oblika posuđenice na njezin gramatički rod, u ovome poglavlju autorica govori i o utjecaju neobilježenoga roda jezika primatelja, o dodjeljivanju analoškoga roda te o posuđenicama kolebljiva roda. U ovome dijelu autorica zaključuje kako su utjecaj referencijalnoga roda, utjecaj oblika posuđenice i utjecaj neobilježenoga (muškoga) roda glavni čimbenici koji utječu na rod posuđenica u hrvatskome jeziku.

5. Sročnost

U petome poglavlju autorica govori o sročnosti te na samome početku citira Charlesa F. Hocketta ističući da se njegova definicija citira u svakome radu o gramatičkomu rodu. Njegovoj definiciji rodova kao imeničke klase “koje se odražavaju u vladanju riječi pridruženih imenicama” suprostavljaju se Barbara Unterbeck, Doris Weber i Petra Maria Vogel osporavajuću ovu definiciju te Kurt Braunmüller koji tvrdi da sročnost nema ništa sa samim rodom.

Karl Corbett i Östen Dahl smatraju pak da se sročnost treba uzeti kao osnova za definiciju roda i da rod zauzima glavno mjesto među kategorijama koje su zahvaćene sročnošću. U ovome dijelu autorica posebno naglašava

postojanje razlike između *dodjeljivanja* i *određivanja* roda, napominjući da se *rod imenici dodjeljuje simultano s pohranjivanjem u mentalni leksikon izvornoga govornika*, a pod određivanje autorica podrazumijeva provjeravanje inherentnoga imeničkoga obilježja na temelju rodno flektivnih riječi koje su pridružene imenici.

Autorica govori i o kontrolorima, tj. okidačima sročnosti, te navodi kako svaka riječ ili skupina riječi koja može vršiti funkciju subjekta može biti kontrolor; o metama, tj. riječima koje su pravi dokaz postojanja sročnosti. Raspravlja i o morfološkim značajkama sročnosti te napominje kako bi kontrolori i mete trebali imati jednake sročnosne markere koji bi ih onda povezivali u jedan sročnosni razred. Tako bi onda stvorili idealni sustav, tj. ono što Karl Corbett naziva *aliteracijskom sročnošću*. Autorica naglašava kako hrvatski jezik ima umjerenu aliteracijsku sročnost. Oslanjajući se na riječi Karla Corbetta i njegovo uspostavljanje stalnih sročnosnih obrazaca kao kriterij za određivanje rodova autorica raspravlja i o sročnosti te uspostavljanju broja rodova. Zaključuje kako je veliki broj imenica u hrvatskome jeziku uvršten u jedan od tri stalna sročnosna obrasca te je lako otkriti imenice koje kombiniraju dva takva obrasca i na taj se način zapravo potvrđuje postojanje triju gramatičkih rodova u hrvatskome jeziku, kao i nemogućnost uspostavljanja nekoga novoga imeničkoga razreda.

U ovome se poglavlju govori i o sinkretizmu i stavovima uspostavljanju broja rodova, Karla Corbetta, kao i Matthew Baerman *et al.* koji razlikuju nekoliko vrsta sinkretizma. Autorica zaključuje kako sinkretizam u hrvatskome jeziku ne motiviranju semantičke značajka, već je on rezultat isključivo formalne podudarnosti. Govori se i o nametnutoj i zadanoj sročnosti, o samoj hijerarhiji sročnosti te ističe kako je tu ideju inspirirala hijerarhija predikata Bernarda Comriea. Autorica naglašava kako se hijerarhija sročnosti ispituje na imenicama s nekim oblikom rodne kolebljivosti pa je u okviru toga ispitana primjenjivost hijerarhije sročnosti na epicenima, na hibridnim imenicama te na dvorodnim imenicama.

Autorica zaključuje kako se *u kroatističkoj literaturi može primijetiti preferiranje sintaktičke sročnosti i proglašavanje one semantičke nestandardnom ili rezultatom pojedinačnih ostvarenja*. Na samome kraju ovoga poglavlja autorica govori o posebnim vrstama sročnosti u hrvatskome jeziku te o sročnosti s više kontrolora i o pravilima za razlučivanje roda. Ističe kako pravila za razlučivanje roda mogu biti semantički i sintaktički motivirana. U hrvatskome se jeziku prema pravilima za razlučivanje roda mogu razlučiti samo ženski rod u množini i muški rod u množini. Ističe kako se srednji rod u množini po pravilima za razlučivanje roda ne može razlučiti.

6. Perspektive istraživanja

Nakon uvoda u kojem autorica izlaže čime će se baviti u knjizi te nakon pet različito naslovljenih poglavlja u kojima se raspravlja o najavljenomu te na kraju svakoga sažima ono o čemu je govorila u cijelom poglavlju, autorica piše sažima cijeli rad te napominje kako rod nije isključivo gramatička kategorija. Ističe potrebu raslojavanja roda na više kategorija (gramatičku, referencijalnu i leksičku). Govori o perspektivama istraživanja te otkriva razloge bavljenja kategorijom roda. Autorica napominje kako je cilj knjige bio rasvijetliti odnos između jezičnih i izvanjezičnih kategorija roda.

7. Zaključak

U svojoj knjizi *Gramatika roda* autorica Tatjana Pišković posvetila se definiranju kategorije roda, ističući njegovu važnost i kategorijalan status koji nijedan lingvist ne poriče, ali su mnogi nesigurni oko njegova preciznoga definiranja. Svoja teorijska izlaganja dopunjava osvrtom na tumačenja brojnih istraživača roda u različitim jezicima te bogatom ezemplifikacijom. Leksičke primjere na kojima tumači i potvrđuje svoje postavke osim iz hrvatskoga uzima iz engleskoga i ruskoga jezika. Jednom navedene primjere autorica ne napušta, već ih spominje na više mjesta u knjizi te na taj način čitatelju omogućuje sagledavanje pojedinoga leksema iz različitih lingvističkih perspektiva, kao i dobivanje potpunije slike o načinima i razlozima njihova postojanja.

Za lakše praćenje autoričina izlaganja korisne su grafičke intervencije poput isticanja pojmova kurzivom otisnutim slovima te pregled shematskih prikaza. U grafičkoj koncepciji knjige jedini bi nedostatak bio naslovljavanje uvodnoga teksta brojem jedan što dovodi do toga da je prvo poglavlje označeno brojem dva, drugo brojem tri i tako do kraja, što može možda dovesti do nejasnoće pri osvrtnju ili referiranju na pojedina poglavlja.

Složila bih se s recenzentima ovoga djela, Ivom Pranjkićem i Markom Samardžijom, kako je ovo djelo koje se može pridružiti znanstveno relevantnim ostvarenjima, nezaobilazna znanstvena monografija o kategoriji roda u hrvatskome jeziku.